

les de la província de Barcelona, exclosa la capital. De les fàbriques mecanitzades, dominava l'activitat de filatura, tot i que en onze de les grans es filava i es teixia. Les vint-i-sis fàbriques mecanitzades concentraven més de 46.000 fusos i 1.118 telers, i pagaven una contribució industrial anual que s'apropava a les 40.000 pessetes. Els anys propers al 1892 es construïren noves fàbriques i d'altres s'ampliaren o augmentaren la potència dels vapors i/o de les turbines hidràuliques, independentment dels petits obradors de cinteria. L'any 1894 entrava en funcionament la nova fàbrica de Bertrand i Serra, que amplià la producció en uns 20.000 fusos de contínua per a la filatura i 640 telers mecànics. A finals de segle, les vagues, junt amb la sobreproducció cotonera relacionada amb la pèrdua de les colònies, incidiren en una disminució de la població per emigració de famílies obreres.

Les fàbriques tèxtils impulsaren el naixement d'una puixant indústria auxiliar en la metal·lúrgia dels tallers de manyaneria, caldereria, foneries, fusteries, torneries, etc., que ampliaven la base econòmica de la ciutat, seguint el model dels enllaços encadenats endavant i endarrere d'Albert Hirschman. El ferrocarril permetia transportar fàcilment els blats de les terres de ponent i noves farineres s'instal·laren prop de les estacions del tren i del riu. L'augment de la població comportava també un increment de la construcció i la urbanització, al mateix temps que s'establien nous i moderns comerços i s'expandien els serveis. Entre els comerços aparegueren els primers magatzems de teixits i sastreries que venien al major i al detall, i el 1904 s'inicià l'activitat dels nous magatzems Jorba, que, a partir d'una anterior botiga de teixits, inicià la venda dels productes més variats. La influència comercial de Manresa era molt forta a la comarca del Bages mateix, i al Berguedà i al Solsonès, així com a part de les contrades del Moianès i el Lluçanès, però a través dels ferrocarrils i les diligències la gravitació comercial s'estenia també cap a la Segarra, l'Urgell i, per la zona de Torà de Riubregós i Ponts, enllaçava amb els pobles del Segre Mitjà. Cap a Osona i l'Anoia, la influència era menor, per l'atracció que hi exercien les poblacions del Barcelonès i del Vallès.

Hi havia també alguns petits establiments bancaris dedicats al descompte de lletres, com la casa Alberni, i la Caixa d'Estalvis de Manresa començà a partir de 1890 a tenir un augment constant de clients i d'imposicions. En haver-hi jutjat de primera instància, i fins i tot durant uns anys l'Audiència Criminal, els serveis professionals d'advocats eren també notables. Com també ho eren els de medicina en relació amb l'Hospital de Sant Andreu. En una zona on hi havia una ruralia amb molts partidaris del carlisme, Manresa era un centre militar, amb el comandament d'un regiment i la presència d'un batalló d'infanteria de muntanya. Independentment de les nombroses congregacions reli-

gioses dedicades a l'ensenyança, la catequesi o a l'assistència que s'hi establiren aquells anys.

Des de feia temps, la ciutat posseïa servei d'aigua corrent, de gas, de correus i telègrafs, i cap a la darrera època de la centúria hi arribaren el telèfon (1889) i l'enllumenat públic elèctric (1894), uns serveis que sempre s'avançaren a moltes altres ciutats del país i de l'estranger.

No és estrany que es referissin també a Manresa com a la capital de la muntanya catalana, una ciutat amb empresaris i obrers, carlins i liberals, unionistes, federalistes i catalanistes, monàrquics i republicans, socialistes i anarquistes... Tot un conjunt humà ple d'idees i d'energies, realitat de la qual n'eren un indicador les disset publicacions entre diaris i revistes, sense comptar-hi els butlletins, que entre 1885 i 1906 aparegueren a la ciutat. Una ciutat fàbrica.

LA POBLACIÓ DE MANRESA A L'ÈPOCA DE LES BASES

FRANCESC COMAS CLOSAS
Centre d'Estudis del Bages

A l'última dècada del segle XIX, quan la capital del Bages va viure el fet polític de les Bases, Manresa ocupava el quart lloc en la jerarquia de les principals ciutats catalanes, darrere de Barcelona, Reus, Tarragona i una mica per sobre de Sabadell. (Tortosa tenia més població, però el poblament era rural i dispers.)

El 1870, una estimació xifrava en uns setze mil els manresans que vivien a la ciutat; al cap de pocs anys aquesta xifra havia augmentat gràcies a la fi de la Tercera Guerra Carlina i a les millores econòmiques. La dècada següent va continuar augmentant, de manera que a principi dels noranta la ciutat del Cardener superava els vint mil habitants i el 1897 arribava als vint-i-cinc mil. D'aleshores ençà, però, la població va disminuir —per factors polítics i econòmics, com comentarem— i no es va tornar a recuperar fins a la Primera Guerra Mundial per assolir els vint-i-set mil habitants l'any 1920.

Quines van ser les causes que expliquen aquest increment de població? El creixement natural presentava uns valors baixos o, fins i tot, negatius. En aquells anys, la natalitat continuava presentant uns valors alts —entre el trenta i el quaranta per mil—, ja que les parelles acostumaven a tenir bastants fills, sobretot les famílies pageses i obreres, que en tenien quatre o cinc, si bé també eren freqüents els matrimonis amb «la parelleta». La mitjana de naixements en aquells anys a la ciutat era d'uns 640 nadons cada any.

Les noies manresanes es casaven molt joves: quasi la meitat ho feien entre els vint i els vint-i-quatre anys i un 10% abans d'arribar a aquestes edats. La major part solia tenir els fills ben aviat.

La immensa majoria dels nascuts eren fills legítims, però, tot i això, hi havia un nombre de fills naturals o abandonats que cal relacionar amb la composició social de la ciutat, amb l'existència d'un grup important de gent marginada socialment. L'efecte de la forta crisi econòmica de final del segle XIX i principi del segle XX va provocar el tancament de moltes fàbriques i un augment de l'emigració. En aquests anys, hi va haver cent cinquanta-set expòsits, o sigui, infants abandonats, que eren deixats generalment a les portes de l'Hospital de Sant Andreu o als torns dels convents de monges de clausura de les caputxines del carrer de Talamanca, de les reparadores de la plaça d'en Cots o de les dominiques de Santa Clara, als afores de la ciutat. A aquest contingent, cal afegir-hi quaranta-tres fills naturals. Aquests valors representaven quasi un 3 % del total de naixements. La majoria d'aquests expòsits eren portats a la Maternitat de Barcelona o lliurats a famílies sense fills.

La mortalitat també presentava uns valors molt alts; fins i tot, alguns anys, el nombre de defuncions superava el de naixements. N'eren la causa epidèmies com el tifus, la tuberculosi i la verola, que eren malalties endèmiques a Manresa. La misèria, la manca d'higiene, les aigües sense depurar, uns habitatges insans amb un alt índex d'ocupació i una mala nutrició facilitaven la ràpida propagació de les malalties infeccioses.

El 1896, una epidèmia de còlera va provocar la mort de vuitanta-vuit persones i es va declarar una epidèmia de tuberculosi, i el següent, un brot de tifus es va endur més de setanta vides.

La mortalitat era, però, molt selectiva i afectava principalment els infants menors de cinc anys. I és que a la Manresa d'aleshores de cada cent nascuts només seixanta superaven els catorze anys. Les causes eren múltiples: problemes de naixement i mèdics, deficiències d'alimentació de la mare i del noutat, condicions higienicosanitàries deficientes de la majoria d'habitatges, manca de vacunes, treball infantil, condicions laborals de les mares gestants. Totes elles, i d'altres, expliquen aquesta alta mortalitat infantil que es concentrava, sobretot, als barris més densificats de la ciutat com el Remei, el sector Valldaura, el torrent de Sant Ignasi, les Escodines i els Quatre Cantons.

Cal destacar que l'alcalde republicà Maurici Fius i Palà va promoure la vacunació de la verola entre tots els infants de Manresa, alhora que alguns metges començaven a fomentar mesures higienistes personals i als habitatges.

En resum, entre 1886 i 1906 van néixer a Manresa 13.387 infants i hi van morir 13.478 persones. El creixement natural va ser, doncs, negatiu.

Si la població de la ciutat va augmentar i va superar els vint mil habitants, no va ser per la dinàmica poblacional mateix, sinó per la immigració. Autors de l'època ja posaven de manifest la importància d'aquest fe-

nomen en la composició demogràfica de la capital bagenca. El metge higienista Pere Pallàs escrivia, a principi del segle XX: «Manresa es una amalgama en la que intervienen en poca escala los mismos manresanos. La inmigración efecto de las industrias aquí establecidas ha sido inmensa.» I ell mateix reblava el clau en afirmar: «Manresa va muriendo por falta de nacimientos y si ha aumentado su población ha sido por vida ajena, por inmigración.»

El flux immigratori anava molt lligat a la conjuntura econòmica. La demanda de treball a les fàbriques tèxtils, als tallers, al servei domèstic de les famílies benestants provocava un augment de població gràcies a l'arribada de nombrosos contingents de les zones rurals, majoritàriament. A la Manresa del temps de les Bases una mica més de la meitat de la població hi havia nascut, mentre que una bona part dels nous manresans provenia d'altres zones de Catalunya (el 22,36 %), principalment de les comarques més properes com l'Anoia, el Solsonès, el Berguedà —sobretot l'Alt Berguedà—, la Segarra i l'Alt Urgell i, en menor volum, de les comarques de ponent com el Segrià, el Pallars Sobirà i la Noguera.

En tercer lloc, trobem els nascuts al Bages, sobretot dels pobles rurals dels altiplans com Sant Mateu, Fonollosa, Rajadell i Castellnou, entre d'altres, que s'havien anat despoblant durant la segona meitat del segle XIX i que representaven quasi un 15 % del total de la població.

De fora de Catalunya predominaven els nascuts a l'Aragó, la majoria dels quals eren de la Franja, i al País Valencià, mentre que els percentatges de procedents de la resta de l'Estat eren insignificants.

El fet que Manresa tingués des de 1859 una línia de tren cap a ponent i una cap a la zona de muntanya va facilitar la mobilitat. El ferrocarril va ser l'element que va connectar els centres d'expulsió d'immigrants amb els centres receptors, i Manresa era la primera ciutat gran que trobaven quan anaven en direcció als nuclis industrials.

I és que no hem d'oblidar que la decisió d'emigrar guarda relació amb la insatisfacció respecte al lloc de residència i amb l'atracció exercida pel lloc de destinació. Perquè es produeixi, cal que entre els dos pols hi hagi *comunicabilitat*, tant pel que fa al trànsit de persones com al de notícies. El tren i la parada de mitja hora que es feia a l'estació de Manresa ajudaven a reforçar aquesta connectivitat.

D'altra banda, també es va mantenir la immigració tradicional —que havia començat en dècades anteriors— de població de muntanya que venia al Bages i a Manresa a buscar terres per a l'home i treball a la fàbrica per a la dona i les filles.

La població, tanmateix, era molt fluctuant. Una crisi econòmica com la que va provocar la pèrdua del mercat colonial amb la Guerra de Cuba el 1898, l'en-

cariment del preu del cotó en floca i la reducció del consum peninsular a causa d'una crisi agrària van repercutir en el tancament de moltes fàbriques i en conflictes laborals amb vagues i locauts empresarials. Aquests fets es van traduir en una forta emigració des de Manresa cap a altres ciutats per tal d'evitar la repressió o millorar les condicions laborals. Un text d'aquells anys assegurava:

[...] la población flotante de esta ciudad excede un 25 % del total de sus moradores [...] si las fábricas de hilados y tejidos de algodón funcionan aumenta el número de habitantes que huyen de los pueblos agrícolas [...] pero cualquier contrariedad interrumpe esta corriente y un sin número de familias emigran a otras poblaciones.

Com era d'esperar, quant a la població activa destacava el percentatge ocupat en el sector industrial —un 55 % del total, en què més de la meitat dels efectius constaven com a obrers de fàbriques tèxtils—, seguit del sector agrari, localitzat als barris de les Escodines i del Poble Nou, amb molts pagesos que treballaven a l'horta manresana i que representaven un 26 %. Finalment, el 19 % restant corresponia al sector terciari. Les dades que s'acaben de mostrar són aproximatives, atesa la importància del treball femení, la majoria no declarat, i el treball infantil, que es concentraven en la indústria tèxtil i el servei domèstic.

Malgrat la importància del treball en el sector tèxtil, convé consignar que aquesta indústria va comportar la creació i el creixement d'altres indústries auxiliars, que foren també receptores d'un elevat contingent de mà d'obra. Ens referim a empreses metal·lúrgiques, de fusteria industrial, del ram de la construcció, alimentàries (farineres industrials) i fonerries, entre d'altres.

Tot i aquestes oscil·lacions demogràfiques, la ciutat de Manresa continuava creixent i desenvolupant el paper de capital intercomarcal de la Catalunya Central.

UNA CIUTAT PLENAMENT INDUSTRIAL EN TRANSFORMACIÓ

LLUÍS VIRÓS I PUJOLÀ
Centre d'Estudis del Bages

En arribar a les últimes dècades del segle XIX, Manresa era una ciutat plenament industrial on dominava el sector cotoner. No obstant això, ja es detectava una diversificació encapçalada pel metall i per alguns nous sectors arribats amb la segona industrialització que estava transformant el món en aquells moments, com l'electricitat, el gas o la química industrial. A les primeres dècades del segle XX estava entre la sisena i la vuitena ciutat de Catalunya per població i era la segona ciutat industrial. Aquest potencial econòmic li ve-

nia del protagonisme que havia tingut en la primera industrialització al llarg del XIX quan, segons historiadors com Solà, Oliveras i Ferrer, Manresa es va convertir en una potent concentració industrial.

Així, pel que fa al tèxtil, el 1890 hi havia cent cinc establiments a Manresa: un 60 % de dedicats al cotó i la resta al cànem, la seda, el gènere de punt i els acabats (tint i blanqueig). La principal característica d'aquesta indústria era l'ús intensiu de l'energia hidràulica, aleshores encara hidromecànica, és a dir, que no es convertia en electricitat. Els salts d'aigua, més o menys modestos, estaven situats a les ribes del Cardener i al voltant de la séquia, tant als ramals com als dos torrents que li feien de desguàs, el de Predicadors i el de Sant Ignasi. Aquest ús intensiu de l'aigua fou possible gràcies a la demanda creixent del sector cotoner català durant el darrer terç del segle XIX i a la difusió de la turbina hidràulica, que permetia explotar salts d'aigua petits o grans amb molta més eficiència. Alguns dels salts del Cardener, instal·lats a les primeres dècades del segle, es van apujar per poder-hi instal·lar turbines. En resum, a Manresa s'aprofitava tota l'aigua que podia produir energia, sense perjudicar el regadiu.

Mentre que el sector es modernitzava amb la mecanització i la instal·lació de vapors i turbines, el canvi més important del període és l'aparició de la gran empresa; a la ciutat, amb la construcció, el 1893, de la fàbrica del Remei (avui desapareguda) de Textiles Bertrand Serra (aleshores Serra y Bertrand), que marcarà des de llavors el camí del tèxtil a la ciutat i a la seva àrea d'influència. La fàbrica del Remei era clarament diferent de les altres de Manresa, molt més gran que les de Gallifa o Portabella, amb tecnologia moderna, més segura, amb un espai més ampli i il·luminat i moguda per una potent màquina de vapor de 600 CV. Va ser construïda per Manuel Bertrand Salsas, que aleshores gestionava l'empresa del seu sogre, Eusebi Serra, a la zona del Remei, sobre el torrent de Sant Ignasi. L'empresa dels seus avantpassats (Bertrand Hermanos) ja havia tingut llogada des de mitjan segle XIX la fàbrica de les Fontetes al mateix torrent. Manuel Bertrand va optar per un procés d'integració vertical i va fer el cicle complet del cotó per millorar la rendibilitat de Serra y Bertrand, que amb aquesta inversió podia produir filats i teixits destinats a la seva fàbrica d'estampats de la marina de Sants i per vendre a altres empreses. La fàbrica es va construir en un temps rècord —un any i mig—, feia 140 m per 28 m, amb planta i primer pis. A baix es feia el teixit i a dalt, la filatura, amb unes 20.000 pues de filar i 400 telers mecànics.

Una particularitat de Manresa era el ram de les vetes de cotó, format llavors per una trentena de petites empreses situades a les cases dels operaris, als baixos o bé a les golfes. Es tractava d'un sistema de treball domèstic en què els fabricants venien fil als operaris i els compraven el treball en forma de vetes. Durant aquests